

BARTOSZ KOWALSKI

Uniwersytet Łódzki

ORCID: 0000-0002-5991-8663

bartosz.kowalski@uni.lodz.pl

WŁADZA PARTII CZY PAPIEŻA? PRZESŁANKI I EFEKTY ZBLIŻENIA WATYKAŃSKO-CHIŃSKIEGO

**Party or Papal Authority? The Rationale for and Implications
of the Vatican's Rapprochement with China**

The majority of the ten million Catholics in the People's Republic of China belong to the so-called 'official church', which is under the authority of the Chinese government and does not officially recognise the primacy of the pope. The remaining group is united in an 'underground' church whose bishops are not designated or approved by the Chinese authorities. In September 2018, the Vatican and the People's Republic of China reached an agreement whereby the pope was granted the right to vote on the nomination of bishops in the official church. In return, the Holy See recognised at least some bishops previously designated by the communist authorities. This article examines the rationale behind the conclusion of this historic agreement, which is part of the ongoing normalisation of Vatican-Chinese relations, and its direct consequences, both on the bilateral level and for the third parties – in particular, Taiwan. The article argues that, as it stands, the agreement is primarily beneficial for the People's Republic of China in terms of its practical consequences, as well as its political and propagandist potential.

Keywords: Vatican-China relations, China's foreign policy, Vatican diplomacy, Sinicization of religion, Catholic Church.

WPROWADZENIE

W perspektywie historycznej spór między Watykanem i Chinami (imperium Qing) w ciągu czterech wieków sprowadzał się zasadniczo do rywalizacji o władztwo. Natomiast wraz z objęciem rządów w Chinach przez komunistów przejęcie kontroli instytucjonalnej nad wiernymi i klerem stało się zasadniczym elementem realizacji celów politycznych Komunistycznej Partii Chin (KPCh)¹. Po ustanowieniu Chińskiej Republiki Ludowej (ChRL) w 1949 r. wolność religijna, w tym wyznań chrześcijańskich, zaczęła być stopniowo ograniczana, a organizacje religijne przyporządkowywane nadrzędnej kontroli KPCh. Ważnym momentem w tym zakresie było wezwanie do budowy chińskiego Kościoła katolickiego opartego na formule „potrójnej niezależności”: organizacyjnej, finansowej i doktrynalnej, ogłoszone przez władze ChRL na łamach „Dziennika Ludowego” w listopadzie 1950 r. W kolejnym roku władze ChRL formalnie udzieliły poparcia nowo powstałemu ruchowi, którego istotą było odcięcie katolików od wpływów zagranicznych w trzech wspomnianych aspektach i stworzenie własnej, kontrolowanej przez władze partyjno-państwowe organizacji religijnej².

Równolegle postępowały brutalne represje wobec katolików, konfiskowano mienie kościelne, a zagraniczny kler (misjonarze, księża, zakonnicy i zakonnice) był masowo usuwany z Chin. W styczniu 1952 r.

¹ B. Leung, *Sino-Vatican Relations at the Century's Turn*, „Journal of Contemporary China” 2015, t. 14, nr 43, s. 355.

² J. Rowiński, *Chiny a Stolica Apostolska. Stosunki wzajemne i ich międzynarodowe implikacje*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1991, s. 28–29; M. Tylkowski, *Ku normalizacji? Relacje Kościoła rzymskokatolickiego z władzami Chińskiej Republiki Ludowej po 1949 roku*, „Azja-Pacyfik” 2020, nr 23, s. 81–83. Jak wskazuje Justyna Szczudlik, zgodnie z marksistowską wykładnią polityka religijna w Chinach Ludowych od początku była ukierunkowana na ostateczne obumarcie religii. W okresie przejściowym religia ma być kontrolowana i włączana do realizacji celów państwa, a „[P]odstawą doraźnej polityki religijnej ChRL stała się zasada ulokalniania religii, czyli uniezależnienia jej od powiązań z zagranicą”. Zob. J. Szczudlik-Tatar, *Relacje chińsko-watykańskie w okresie pontyfikatu Benedykta XVI (2005–2009) – perspektywy nawiązania stosunków dyplomatycznych*, w: *Chiny w stosunkach międzynarodowych*, red. M. Pietrasiak, D. Mierzejewski, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2012, s. 146. Istotnie, jak zwraca uwagę badaczka Lan T. Chu, do zakończenia Soboru Watykańskiego II w 1965 r. Kościół katolicki był na Wschodzie powszechnie identyfikowany jako obca i kolonialna instytucja. To właśnie postanowienia soborowe, umożliwiające inkulturację wiary, miały szczególne znaczenie dla rozwoju chrześcijaństwa w państwach rozwijających, gdzie Kościół mógł być jednocześnie lokalny i powszechny. Jednak KPCh wykorzystwała soborową zachętę do inkulturacji, aby uzasadnić ustanowienie własnego zwierzchnictwa nad Kościołem patriotycznym, który dzięki temu miałby być bardziej reprezentatywny dla kościoła „chińskiego”. Zob. L.T. Chu, *Vatican Diplomacy in China and Vietnam*, w: *Religion and Public Diplomacy*, red. P. Seib, Palgrave Macmillan, New York 2013, s. 60–61.

Stolica Apostolska³ oficjalnie uznała rząd Kuomintangu (Partii Narodowej) na Tajwanie za „jedyną legalną reprezentację Chin”, a nuncjuszem w Tajpej został dotychczasowy przedstawiciel dyplomacji watykańskiej w ChRL (więziony, a następnie deportowany do Hongkongu) arcybiskup Antonio Riberi. Tym samym dokonała się faktyczna schizma Kościoła katolickiego w ChRL na tzw. Kościół patriotyczny – podporządkowany władzom i nieuznający politycznego i ekonomicznego zwierzchnictwa Watykanu, oraz Kościół milczenia (bądź odmowy), który jest określany mianem Kościoła podziemnego⁴.

Niniejsza analiza koncentruje się przede wszystkim na watykańsko-chińskiej umowie w sprawie nominacji biskupów z 2018 r. Autor stara się na jej tle nakreślić szerszy kontekst przemian zachodzących w relacjach dwustronnych, zwłaszcza po 2013 r., wyznaczającym datę objęcia pełni władzy partyjno-państwowej przez Xi Jinpinga w ChRL i rozpoczęcia pontyfikatu przez jezuitę Jorge Maria Bergoglię, jako papieża Franciszka.

Polityka zagraniczna Stolicy Apostolskiej wobec Chin, zwłaszcza w odniesieniu do umowy z 2018 r., jest często postrzegana przez badaczy w kategoriach *Realpolitik*, a więc refleksji nad praktyką polityczną, wskazującą na prymat siły i interesów państw kosztem wartości moralnych⁵. W specyficznym przypadku Watykanu realizm nie wiąże się jednak z polityką siły *per se* (ze względu na brak „twardej siły” czy potencjału wojskowego), a raczej odnosi się do zdolności prowadzenia relacji z państwami, które nie funkcjonują zgodnie z nauczaniem Kościoła katolickiego bądź takimi, które kierują się wartościami fundamentalnie odmiennymi od tych, które Kościół oficjalnie wspiera (np. wolność słowa i religii lub porządek międzynarodowy oparty na prawie)⁶. Ze względu na powyższe uwarunkowania politykę zagraniczną Stolicy Apostolskiej trudno wpisać w ramy teoretyczne para-

³ Autor używa wymiennie określeń Stolica Apostolska i Watykan, choć w stosunkach międzynarodowych sprawy duchowe reprezentuje Stolica Apostolska, która nie jest państwem, lecz podmiotem prawnomiędzynarodowym cieszącym się suwerennością duchową z papieżem jako głową Kościoła katolickiego. Natomiast Watykan jest miniaturowym państwem-miastem z określonym terytorium i ludnością. Są to dwa różne podmioty, które funkcjonują dzięki ścisłej i wzajemnej współzależności. Zob. np. P. Łaski, K. Słotwińska, *Stolica Apostolska a Państwo-Miasto Watykan. Kilka uwag o wspólnej podmiotowości prawnomiędzynarodowej*, „Kościół i Prawo” 2021, t. 10 (23), nr 1, s. 57–68.

⁴ J. Rowiński, *Chiny a Stolica Apostolska...*, s. 29–30.

⁵ Zob. np. G. Weigel, *Pope Francis Is Playacting Realpolitik*, Foreign Policy, 15.02.2018, <https://foreignpolicy.com/2018/02/15/pope-francis-is-playacting-realpolitik/> [dostęp 20.06.2022].

⁶ L. Cahill, *The Realism of Holy See Foreign Policy*, E-International Relations, 27.02.2017, <http://www.e-ir.info/2017/02/27/the-realism-of-holy-see-foreign-policy/> [dostęp 25.05.2022].

dygmatu realistycznego bądź neorealistycznego w stosunkach międzynarodowych. Bardziej właściwe wydaje się odniesienie do dorobku teoretycznego szkoły angielskiej, ze względu na współistnienie w niej zarówno komponentów liberalnych i normatywnych, jak i tradycji realistycznej związanej z władzą i systemem międzynarodowym⁷.

Celem autora artykułu jest analiza stosunków watykańsko-chińskich przez pryzmat umowy z 2018 r. Artykuł opiera się na założeniu, że jest ona rezultatem zderzenia interesów, tj. walki o kontrolę i wpływy administracyjne dwóch państw, a w mniejszym stopniu wynikiem różnic ideologicznych pomiędzy idealizmem religijnym i marksyzmem-leninizmem. Weryfikacji tej tezy służą odpowiedzi na następujące pytania badawcze: jakie cele chce zrealizować dyplomacja watykańska, a jakie są motywy postępowania po stronie chińskiej? Jaki wpływ na państwa trzecie ma postępująca normalizacja stosunków dwustronnych? Czy w procesie stopniowego ocieplania relacji bilateralnych można wyodrębnić pewne elementy wskazujące na ciągłość lub zmianę polityk wzajemnych od lat 80. XX w.? Czy narzędzia realizacji owych polityk ulegały przewartościowaniu?

Ze względu na utajnienie treści porozumienia watykańsko-chińskiego z 2018 r. i niemal bieżący wymiar poruszanej problematyki artykuł w ograniczonym zakresie opiera się na materiałach źródłowych (dokumentach), natomiast w większym stopniu na doniesieniach medialnych oraz na pół ustrukturyzowanych wywiadach pogłębionych ze znawcami tematyki relacji chińsko-watykańskich z Polski i Hongkongu⁸. Artykuł jest podzielony na cztery części i analizuje kolejno: umowę w sprawie nominacji biskupów, czynniki stojące za procesem normalizacji stosunków bilateralnych po stronie Watykanu i ChRL oraz tajwańskie i amerykańskie stanowisko wobec tego zbliżenia.

TAJNE POROZUMIENIE Z 2018 ROKU: KTO NAPRAWDĘ WYBIERA BISKUPÓW W CHRL

Negocjowany od lat dokument w sprawie nominacji biskupów podpisali 22 września 2018 r. w Pekinie podsekretarz w sekretariacie

⁷ J. Troy, *The Catholic Church and International Relations*, Oxford Handbooks Online, April 2016, s. 13–20, <https://ssrn.com/abstract=2627477> [dostęp 20.06.2022]; *idem*, *The Catholic Church: An Underestimated and Necessary Actor in International Affairs*, „Georgetown Journal of International Affairs” 2008, t. 9, nr 1, s. 70.

⁸ Autor pragnie szczególnie podziękować za uwagi chcące zachować anonimowość badaczce z Hongkongu, dr. Markowi Tylkowskiemu (SWPS) i Marii Sztuce, redaktorce pisma „Chiny Dzisiaj”.

stanu Stolicy Apostolskiej Antoine Camilleri oraz wiceminister spraw zagranicznych ChRL Wang Chao, wówczas odpowiedzialny m.in. za współpracę z Europą Środkowo-Wschodnią w ramach formatu 16+1. Według zawartego układu, papież uzna chińskich biskupów nominowanych uprzednio przez Pekin bez aprobaty Watykanu (poddanych ekskomunice). W zamian Stolica Apostolska ma uzyskać prawo głosu przy wskazywaniu biskupów i możliwość wetowania kandydatur wysuwanych przez Patriotyczne Stowarzyszenie Katolików Chińskich *ergo* władze ChRL. Szczegółowa treść tymczasowego porozumienia w sprawie nominacji biskupów jest jednak tajna. Strony poinformowały jedynie o zawarciu umowy w krótkich komunikatach. W lakonicznej nocie MSZ ChRL poinformowano, że oba państwa będą utrzymywały komunikację i działały na rzecz dalszej poprawy stosunków dwustronnych⁹.

Natomiast Stolica Apostolska przedstawia umowę jako „owoc stopniowego i wzajemnego zbliżenia (*rapprochement*)”, poprzedzoną „długim procesem ostrożnych negocjacji” i tworzącą warunki do szerszej współpracy bilateralnej¹⁰. I choć Watykan poinformował, że podzielanym przez obie strony celem umowy jest ukierunkowany na przyszłość dialog instytucjonalny, który pomoże Kościołowi katolickiemu w Chinach, to jednocześnie podkreślił, że ów dokument nie dotyczy ustanowienia stosunków dyplomatycznych, statusu prawnego Kościoła katolickiego w Chinach ani relacji między klerem i władzami ChRL¹¹.

Istnieją natomiast przesłanki wskazujące, że umowa obejmuje Hongkong. Po rezygnacji biskupa Johna Tonga w 2017 r. jego następcą został Michael Yeung, który zmarł nagle w styczniu 2019 r. Przez kolejne dwa lata stanowisko biskupa Hongkongu pozostawało oficjalnie nieobsadzone, a rolę administratora apostolskiego sprawował – przywrócony z emerytury – John Tong, który nie poparł prodemokratycznych protestów w Hongkongu. W maju 2021 r. nowym biskupem Hongkongu

⁹ *Zhongguo tong Fandigang jiu youguan wenti qianshu linshixing xieyi* [Chiny i Watykan podpisały tymczasowe porozumienie w kwestiach będących przedmiotem wspólnego zainteresowania], Foreign Ministry of the PRC, 22.09.2018, https://www.fmprc.gov.cn/web/wjbxw_673019/t1597891.shtml [dostęp 25.03.2021].

¹⁰ *Communiqué Concerning the Signing of a Provisional Agreement between the Holy See and the People's Republic of China on the Appointment of Bishops*, 22.09.2018, Holy See Press Office, <https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2018/09/22/180922d.html> [dostęp 25.03.2021].

¹¹ A. Tornielli, *The Holy See and China: Reasons for Agreement on Appointment of Bishops*, Vatican News, 29.09.2020, <https://www.vaticannews.va/en/vatican-city/news/2020-09/holy-see-china-provisional-agreement-appointment-bishops.html> [dostęp 15.03.2021].

został Stephen Chow Sau-yan, który w sposób ostrożny ocenia politykę religijną w ChRL, zapowiedział „pasywną współpracę” w hongkońskiej polityce i stwierdził, że „naprawdę nie wie”, czy o jego nominacji Pekin został poinformowany¹². Ponaddwuletni wakat w diecezji hongkońskiej zakończony wyborem Chow Sau-yana wydaje się więc podyktowany ostrożnością Watykanu i prowadzi do podejrzeń, że układ z ChRL obejmuje również kwestię nominacji biskupów w Hongkongu.

Na podstawie treści obu komunikatów można wnioskować, że to Stolica Apostolska jest stroną inicjującą proces nawiązania relacji dyplomatycznych z ChRL, co wpisuje się w ramy watykańskiej *Ostpolitik*. Gdy w październiku 2020 r. umowa została prolongowana na kolejne dwa lata, rzecznik MSZ ChRL Zhao Lijian zapytany, czy trwają rozmowy na temat nawiązania oficjalnych stosunków dyplomatycznych, odpowiedział, że „przedłużenie tymczasowego porozumienia podtrzymuje dynamikę poprawy stosunków chińsko-watykańskich”, co można interpretować jako sygnał, że proces zbliżenia politycznego postępuje¹³. Istotnie, w lutym 2020 r. doszło do spotkania na szczepku ministrów spraw zagranicznych obu państw, Paula Gallagera i Wang Yi, które odbyło się przy okazji Monachijskiej Konferencji Bezpieczeństwa. To najwyższe rangą oficjalne spotkanie od kilku dekad miało dotyczyć m.in. przedłużenia umowy w sprawie nominacji biskupów¹⁴. Jednak zanim prolongowano porozumienie, od maja 2020 r. dochodziło do regularnych chińskich ataków hackerskich na Watykan, za sprawą których władze ChRL chciały zyskać przewagę w negocjacjach. Ofiarą ataków padła również diecezja hongkońska, prawdopodobnie aby monitorować stosunek Watykanu do prodemokratycznych protestów i ustawy o bezpieczeństwie narodowym, która w praktyce pozbawiła Hongkong autonomii od władz centralnych w Pekinie¹⁵.

¹² S. Cheng, *New Leader of Hong Kong's 400,000 Catholics Says Church Will 'Passively Cooperate' in City Politics*, Hong Kong Free Press, 18.05.2021, <https://hongkongfp.com/2021/05/18/new-leader-of-hong-kongs-400000-catholics-says-church-will-passively-cooperate-in-city-politics/> [dostęp 19.05.2021].

¹³ *Zhong Fan queding jiang guanyu zhujiao renming de linshixing xieyi yanqi liangnian* [Chiny i Watykan zdecydowały o przedłużeniu tymczasowej umowy o kolejne dwa lata], Xinhua, 22.09.2020, http://www.xinhuanet.com/2020-10/22/c_1126644897.htm [dostęp 20.03.2021].

¹⁴ P. Pullella, *Vatican, China, Hold Extremely Rare High-level Diplomatic Meeting*, Reuters, 14.03.2020, <https://www.reuters.com/article/us-vatican-china/vatican-china-hold-extremely-rare-high-level-diplomatic-meeting-idUSKBN2082JJ> [dostęp 15.02.2020].

¹⁵ D.E. Sanger, E. Wong, J. Horowitz, *The Vatican Is Said to Be Hacked From China Before Talks With Beijing*, „New York Times”, 28.07.2020, <https://www.nytimes.com/2020/07/28/us/politics/china-vatican-hack.html> [dostęp 20.07.2021].

Źródła nieoficjalne wskazują, że na podstawie umowy władze ChRL wybierają kilku kandydatów na biskupa, z których Watykan akceptuje jednego. Problemem jest jednak fakt, że choć Watykan ma teoretycznie ostateczne słowo, to władze ChRL proponują tylko kapłanów lojalnych wobec władz komunistycznych, dlatego Watykan odmawia ich aprobaty. Umowa daje więc przewagę władzom ChRL, ponieważ będą zawsze nominowały tylko lojalnych księży, a Watykan (ze względu na potrzeby duszpasterskie) nie może odmawiać akceptacji kandydatów strony chińskiej w nieskończoność – dlatego jego prerogatywy są pozorne¹⁶.

Pomimo zawarcia porozumienia sposób wyboru biskupów nadal nie jest jawny. Problem ten unaoczniał, niemal jednoczesny, przebieg nominacji biskupów w ChRL i na Tajwanie. W pierwszym przypadku bez wspominania o papieżu, co bardzo zezłościło katolików w Hongkongu. Pojawiły się również doniesienia z ChRL, że w jednej z diecezji, w której było dwóch biskupów, po wydaniu zgody na nominację „oficjalnego” biskupa biskup „podziemny” został wyrzucony. Katolicy poczuli się zdradzeni, bo Stolica Apostolska przedstawia swoje intencje w zakresie umowy z ChRL na gruncie duszpasterskim¹⁷. I choć Watykan stara się demonstrować, że nie ingeruje w wewnętrzne sprawy Chin, prezentując tę kwestię w kategoriach eklezjastycznych, to ze względu na hybrydowy charakter jego dyplomacji trudno jest w tym przypadku wyraźnie oddzielić politykę od aspektów religijnych¹⁸.

Pewnej perspektywy w tym zakresie dostarcza umowa Watykanu z Wietnamem z 1996 r., negocjowana przez kardynała Pietra Parolina, architekta porozumienia z ChRL. Stolica Apostolska przedstawia trzech kandydatów na biskupa, z których władze w Hanoi wybierają jednego. Jednak w praktyce strona wietnamska często odwołuje akceptację, co prowadzi do nieobsadzania diecezji przez lata albo zmusza Watykan do wysunięcia kandydata prorządowego, którego władze są skłonne zaakceptować¹⁹. W 2019 r. taktyka małych kroków doprowadziła ostatecznie do osiągnięcia porozumienia w sprawie utworzenia stałego przedstawicielstwa Stolicy Apostolskiej w Wietnamie, która

¹⁶ Wywiad z ekspertką z Hongkongu, marzec 2021 r.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ J. Troy, 'The Pope's Own Hand Outstretched': Holy See Diplomacy as a Hybrid Mode of Diplomatic Agency, „The British Journal of Politics and International Relations” 2018, t. 20, nr 3, DOI: 10.1177/1369148118772247.

¹⁹ A. Gagliarducci, *Vietnam Likely the Model for Deal between China and Vatican*, Crux, 4.11.2016, <https://cruxnow.com/global-church/2016/11/vietnam-likely-model-deal-china-vatican/> [dostęp 20.07.2021].

traktowana jest jako etap pośredni na drodze do ustanowienia pełnych stosunków dyplomatycznych i otwarcia nuncjatury apostolskiej²⁰.

Natomiast w ChRL do czasu zawarcia umowy w 2018 r. kwestia nominacji biskupich przypominała błędne koło: władze w Pekinie nominowały kilku „własnych” biskupów (wybranych przez Kościół oficjalny i lojalnych wobec władz komunistycznych), następnie byli oni ekskomunikowani przez papieża, a w odpowiedzi ChRL nominowała kolejnych biskupów. Jednak co najmniej od pontyfikatu Jana Pawła II w trakcie tych sporów dokonywały się próby pojednania lub, innymi słowy, włączenia biskupów „oficjalnych” do hierarchii Kościoła w Rzymie. Warunkiem normalizacji było podporządkowanie Watykanowi nominatów ChRL, dzięki czemu biskupi mogliby być włączani do hierarchii Kościoła katolickiego w pełnej komunii z papieżem. W wielu przypadkach nominaci Pekinu podporządkowali się Watykanowi, jednak podziały te nie zostały dotychczas w pełni zniesione²¹.

Warto natomiast odnotować, że w 2007 r. to papież Benedykt XVI napisał list do katolików chińskich, w którym argumentował, że dążenie do normalizacji relacji z ChRL i mandat papieża do konsekracji biskupów wynika wyłącznie z działań na gruncie duszpasterskim, a nie dążeń do sprawowania władzy o charakterze religijnym, „która bezprawnie ingeruje w sprawy wewnętrzne państwa i zagraża jego suwerenności”²². Co więcej, Benedykt XVI zaaprobował w liście stan faktyczny: przypomniał i potwierdził zasady prawa kanonicznego, zgodnie z którymi nawet nielegalnie wyświęceni biskupi mogą udzielać ważnych sakramentów²³.

²⁰ H. Brockhaus, *Agreement Reached on Permanent Holy See Representative to Vietnam*, Catholic News Agency, 23.07.2019, <https://www.catholicnewsagency.com/news/42089/agreement-reached-on-permanent-holy-see-representative-to-vietnam> [dostęp 20.07.2021].

²¹ Wywiad z ekspertką z Hongkongu, marzec 2021 r. Oficjalnie z perspektywy Watykanu podporządkowali mu się wszyscy biskupi, z wyjątkiem tych kilku ekskomunikowanych. Biskupi listownie prosili o przebaczenie za nielegalną konsekrację i było im ono udzielane. Jednakże uzyskawszy uznanie od papieża, oficjalnie nie informowali o tym ani rządu, ani wiernych, a w ich postępowaniu nic się nie zmieniło.

²² *List Ojca Świętego Benedykta XVI do biskupów, do kapłanów, do osób konsekrowanych oraz do wiernych świeckich Kościoła katolickiego w Chińskiej Republice Ludowej*, Holy See Press Office, 27.05.2007, http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/letters/2007/documents/hf_ben-xvi_let_20070527_china.html [dostęp 15.03.2021]. Tajne święcenia kapłanów odbywały się za pontyfikatu Jana Pawła II – były one tajne przed KPCh, ale i przed wiernymi oraz przed samym Watykanem, co stwarzało liczne problemy natury administracyjnej. Benedykt XVI cofnął te uprawnienia w liście do katolików chińskich.

²³ W myśl tej koncepcji biskup sprawowałby swój urząd do śmierci, a następnie zostałby zastąpiony przez biskupa z nadania władz ChRL, ale posłusznego Watykanowi. Prowadziło to do spięć w sytuacji, w której w jednej diecezji mogło być jednocześnie dwóch biskupów. Z drugiej strony problemem było istnienie w ChRL licznych diecezji bez biskupów albo z biskupami w sędziwym wieku, którzy dodatkowo byli często słabo wykształceni (nie dostatecznie zaawansowani pod względem formacyjnym).

Jednym z najbardziej zagorzałych krytyków umowy sankcjonującej zwierzchnictwo władz komunistycznych nad nominacjami hierarchów kościelnych jest były biskup Hongkongu, kardynał Joseph Zen. W maju 2018 r., zanim doszło do zawarcia umowy chińsko-watykańskiej, kardynał Zen udał się do Watykanu, aby przestrzec papieża Franciszka przed konsekwencjami układu „obiektywnie oznaczającego schizmę”, określając planowane porozumienie z ChRL jako „sprzedaż katolików chińskich”, która wzmocni „podziały w kościele powszechnym” na świecie i nasili krytykę działań biskupa Rzymu²⁴. Kardynał Zen określił działania Stolicy Apostolskiej mianem zdrady katolików, a szefa watykańskiej dyplomacji i naczelnego architekta ugodowej polityki wobec ChRL Pietra Parolina nazwał gardzącym bohaterami wiary, wzywając dostojnika do rezygnacji z pełnionej funkcji²⁵.

Ostrą krytykę byłego biskupa Hongkongu wzbudziły również *Wytyczne duszpasterskie* Watykanu dla kapłanów katolickich w Chinach, wydane w czerwcu 2019 r. w odpowiedzi na nowo wprowadzone przepisy władz komunistycznych nakazujące formalną rejestrację duchownych. W owym dokumencie Stolica Apostolska nawołuje do ujawnienia się i cywilnej rejestracji przez księży i biskupów Kościoła podziemnego, *de facto* zachęcając ich do przyłączenia się do Patriotycznego Stowarzyszenia Katolików Chińskich²⁶.

W maju 2022 r. 90-letni Zen został aresztowany (a następnie zwolniony za kaucją) wraz z innymi osobami pod zarzutem złamania ustawy o bezpieczeństwie w Hongkongu. Sekretarz stanu Pietro Parolin, stwierdziwszy, że jest mu z tego powodu „bardzo przykro”, zastrzegł, że wydarzenie to nie powinno dezawuować tymczasowego porozumienia watykańsko-chińskiego w sprawie nominacji biskupów²⁷. Zachowawcza reakcja Kościoła katolickiego uprawdopodobnia więc tezę, że

²⁴ Cardinal Joseph Zen: *Why a Vatican-China Deal Will Harm Catholics*, Al Jazeera, 12.05.2018, <https://www.aljazeera.com/program/talk-to-al-jazeera/2018/5/12/cardinal-joseph-zen-why-a-vatican-china-deal-will-harm-catholics> [dostęp 20.05.2018]. Kardynał Zen tłumaczył powód swej peregrynacji do Watykanu nieskutecznością komunikacji listownej, która rzekomo nie docierała do adresata – papieża Franciszka.

²⁵ J. Pomfret, A.M. Roantree, *Leading Asian Cardinal Calls for Vatican Foreign Minister to Resign over China Dealings*, Reuters, 20.09.2018, <https://www.reuters.com/article/us-china-vatican-zen-idUSKCN1M025C> [dostęp 20.03.2020].

²⁶ Tekst „wytycznych duszpasterskich” zob. *Pastoral Guidelines of the Holy See Concerning the Civil Registration of Clergy in China*, Holy See Press Office, 28.06.2019, <https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2019/06/28/190628c.html> [dostęp 20.04.2020].

²⁷ C. Marres, *Cardinal Parolin Hopes Zen Arrest Will Not Complicate Vatican-China Dialogue*, Catholic News Agency, 13.05.2022, <https://www.catholicnewsagency.com/news/251230/cardinal-parolin-hopes-cardinal-zen-arrest-will-not-complicate-vatican-china-dialogue> [dostęp 15.05.2022].

w tajnym porozumieniu z ChRL znalazły się również zapisy dotyczące Hongkongu.

Zdaniem Pawła Paszaka „problem z tego typu umowami jest taki, że dyplomacja Watykanu, podobnie jak cały system komunikacji opiera się na dyskrecji i hierarchii, a z wyjątkiem kardynała Zena brakuje wysoko postawionych duchownych, którzy z podobnym przekonaniem publicznie krytykowali Watykan”²⁸. Joseph Zen jest jedynym hierarchą katolickim otwarcie manifestującym krytykę działań Watykanu, które jego zdaniem będą miały tragiczne konsekwencje zarówno dla katolików w Chinach (zwłaszcza Kościoła podziemnego), jak i dla wiarygodności całego Kościoła katolickiego, prowadzącego politykę ustępstw wobec ateistycznych Chin, sprawujących całkowitą i często opresyjną kontrolę nad życiem religijnym swoich obywateli. Hierarchom watykańskim nie są natomiast obce wypowiedzi jawnie afirmujące działania autorytarnych władz ChRL, choć trudno jednoznacznie stwierdzić, czy opinie te mają charakter instrumentalny, czy są wyrazem przekonania o – przynajmniej częściowym – powinowactwie normatywnym z komunistycznymi Chinami. Na przykład w 2018 r. biskup Marcelo Sánchez Sorondo, ówczesny kanclerz Papieskiej Akademii Nauk, stwierdził, że Chiny najlepiej realizują naukę społeczną Kościoła katolickiego, nie ulegają „liberalnej filozofii”, a w zakresie przeciwdziałania zmianom klimatycznym „objęły przywództwo moralne, które inni porzucili”²⁹.

PRZESŁANKI POROZUMIENIA PO STRONIE WATYKANU

Odwracając perspektywę kardynała Zena, zawarcie porozumienia można interpretować jako uznanie przez papieża, że zmiana *status quo* w relacjach z komunistyczną potęgą będzie niezwykle trudna, i choć układ negatywnie odbija się na wizerunku Watykanu, to na poziomie praktycznym zapobiegnie dalszej schizmie w ramach Kościoła katolickiego w Chinach. Taką wpisującą się w *Realpolitik* kalkulację uprawdopodobnia fakt, że stroną inicjującą umowę jest Stolica Apostolska i osobiście papież Franciszek, dla którego relacyjność jest często ważniejsza od doktryny.

²⁸ Osobista komunikacja z Pawłem Paszakiem z Akademii Sztuki Wojennej, styczeń 2021 r.

²⁹ ‘China Is the Best Implementer of Catholic Social Doctrine,’ Says Vatican Bishop, Catholic Herald, 6.02.2018, <https://catholicherald.co.uk/china-is-the-best-implementer-of-catholic-social-doctrine-says-vatican-bishop/> [dostęp 20.05.2022].

Wskazówką postępowania papieża pod tym względem jest tzw. deklaracja z Abu Zabi, podpisana przez Franciszka i szejka Ahmeda al-Tayeba, wielkiego imama kairskiego Uniwersytetu Al-Azhar, w 2019 r. Z teleologicznego punktu widzenia była to decyzja przełomowa: w imię poprawy relacji ze światem sunnickiego islamu deklaracja wprowadziła akceptację Kościoła katolickiego dla pluralizmu religijnego³⁰. Nakreślony przez Franciszka pojednawczy kierunek polityki zagranicznej Watykanu wydaje się również wpisywać w dążenia do poprawy relacji z ChRL, które były sygnalizowane już przez Jana Pawła II w latach 80. XX w. W listopadzie 1983 r. Jan Paweł II napisał list do przywódcy ChRL Deng Xiaopinga, w którym domagał się bezpośredniego kontaktu pomiędzy Stolicą Apostolską i chińskim rządem, zasygnalizowawszy koncyliacyjność w sprawie statusu Tajwanu. List nie doczekał się jednak odpowiedzi³¹.

Badacz Marek Tylkowski wskazuje, że jedną z kluczowych przesłanek porozumienia z ChRL jest uzyskanie, przynajmniej teoretycznie, formalnej kontroli nad wyborem biskupów w Chinach (zakładając, że takie są rzeczywiste postanowienia tajnej umowy z 2018 r.). Jednakże w chińskim prawodawstwie krajowym nie ma żadnego śladu po owym porozumieniu, a Watykan nie jest wymieniony jako strona zaangażowana w proces wyboru biskupów³². Wręcz przeciwnie, zgodnie z przepisami dotyczącymi pracowników organizacji religijnych z maja 2021 r., personelowi religijnemu, czyli w przypadku katolików księżom i biskupom, zabrania się „poddawać się obcej dominacji, z własnej inicjatywy i bez autoryzacji przyjmować stanowiska w hierarchii religijnej, nadawane przez zagraniczne organizacje religijne lub inne struktury, i dokonywać innych działań, które podważają zasadę niezależności, autonomii i samodzielnej administracji religijnej”³³.

³⁰ J. Poniewierski, *Jeden krok*, „Znak”, marzec 2019, <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/jeden-krok-deklaracja-z-abu-zabi/> [dostęp 20.04.2020].

³¹ G. Weigel, *Świadek nadziei. Biografia Jana Pawła II*, tłum. M. Tarnowska et al., Grupa Wydawnicza Bertelsmann Media, Warszawa 2001, s. 752. Część listu do Denga została upubliczniona po raz pierwszy w książce Weigela. Oryginał listu, którego treść przez wiele lat pozostawała tajna, został przeczytany biografowi Jana Pawła II za zgodą kardynała Sodana, sekretarza stanu Stolicy Apostolskiej w 1998 r. Jednak treść owego listu nie została dotąd ujawniona w całości. Żadnej wzmianki na ten temat nie ma np. w zbiorze autorstwa księdza Bernarda Wodeckiego, *Stolica Apostolska a Chiny współczesne. Dokumenty i wypowiedzi Papieża dotyczące Chin czasów nowszych*, Seminarium Duchowne Księży Werbiśtów, Pieniężno 2002.

³² Wywiad z Markiem Tylkowskim, marzec 2021.

³³ *Zongjiao jiaozhi renyuan guanli banfa. Guojia zongjiao shiwei ju di 15 hao* [Przepisy o zarządzaniu religijnym personelem nauczającym. Wprowadzone rozporządzeniem nr 15 Krajowego Biura ds. Religijnych], Government of the PRC, 18.01.2021, http://www.gov.cn/zhengce/zhengceku/2021-02/09/content_5586371.htm [dostęp 12.08.2021].

Kontrola formalna nad doborem biskupów jest więc gwarantowana jedynie tajną umową, która jest niezgodna z chińskim prawem krajowym. Niemniej, jeśli umowa ta rzeczywiście daje władzę papieżowi do współdecydowania o nominacji biskupów, a chińskie władze przestrzegają jej postanowień, to faktycznie zyskuje on jakiś wpływ, którego wcześniej nie miał (nad kapłanami Kościoła podziemnego i tak nie miał pełnej kontroli)³⁴. Jednak biorąc pod uwagę praktykę polityczną i instrumentalne podejście do prawa w Chinach oraz fakt, że to stronie watykańskiej bardziej zależało na podpisaniu umowy, wydaje się, że swobodne interpretowanie przepisów przez władze chińskie nie będzie otwarcie kwestionowane przez papieża.

Działania Stolicy Apostolskiej można również analizować w kategoriach antycypowania przyszłych zmian politycznych w ChRL i zdobywania na tę okoliczność przyczółku na chińskim rynku religijnym, zwłaszcza w – jakkolwiek mglistej – perspektywie liberalizacji systemu politycznego w ChRL. Ponadto spekuluje się, że papież Franciszek liczy na oficjalną pielgrzymkę do Chin. Przygotowaniu gruntu pod realizację tego celu służyć ma „dyplomacją chóralną”, czyli rodzaj dyplomacji publicznej, która wzięła swą potoczną nazwę od azjatyckiego tournée Chóru Kaplicy Sykstyńskiej. Historyczna wizyta chóru w Makau, Hongkongu i na Tajwanie odbyła się we wrześniu 2017 r. Negocjowano również występy w Pekinie i innych chińskich miastach, jednak do koncertów chóru nie doszło, ponieważ władze ChRL ostatecznie nie wyraziły zgody³⁵. Choć próby ocieplenia relacji na linii Watykan–Pekin podejmowane za pomocą wydarzeń kulturalnych nie przyniosły zamierzonego efektu, to wpisują się one w zakres

³⁴ Wywiad z Markiem Tylkowskim, marzec 2021. W chwili podpisania umowy w 2018 r. tylko sześciu biskupów nie było w komunii z papieżem. W kwietniu 2019 r. wszyscy biskupi powołani bez akceptacji Watykanu otrzymali papieski mandat (w tym jeden przyznany pośmiertnie). Jednocześnie Stolica Apostolska powołała pierwszą diecezję w Chinach od przejścia rządów przez komunistów. Zob. G. Valente, *Pope Pardons „Illicit” Bishops, Erects Chinese Diocese*, „La Stampa”, 24.09.2019, <https://www.lastampa.it/vatican-insider/en/2018/09/24/news/pope-pardons-illicit-bishops-erects-chinese-diocese-1.34047262> [dostęp 25.07.2021]. Przepuszczalnie zakres kontroli Watykanu nad Kościołem podziemnym nie był zbyt wielki, o czym świadczą m.in. kontrowersje odnośnie do rzeczywistej liczby podziemnych biskupów i księży.

³⁵ P. Wang, *The Sistine Chapel Choir Will Not Sing in Beijing*, AsiaNews.it, 25.08.2014, <http://www.asianews.it/news-en/The-Sistine-Chapel-choir-will-not-sing-in-Beijing-31971.html> [dostęp 28.04.2021]. Polityka kulturalna jest istotnym narzędziem wywierania nacisku w chińskiej polityce zagranicznej. W 2019 r. w trakcie kryzysu dyplomatycznego z Czechami na tle Tajwanu ministerstwo kultury ChRL odwołało w ramach retorsji kilka wydarzeń kulturalnych z udziałem Czechów, w tym tournée praskich filharmoników (PKF) po Chinach. Zob. np. B. Kowalski, *Central and Eastern Europe, China’s Core Interests, and the Limits of Relational Politics: Lessons from the Czech Republic in the 2010s*, „East European Politics and Societies” 2022, t. 36, nr 1, s. 15–16, DOI:10.1177/0888325420952142.

dyplomacji publicznej Watykanu, dążącego do normalizacji w relacjach dwustronnych³⁶.

CO CHINY ZYSKUJĄ W ZAMIAN?

Z perspektywy KPCh ważną rolę w procesie normalizacji relacji z Watykanem odgrywają przesłanki w polityce religijnej. Podpisanie umowy z ChRL przypadło na okres zdecydowanego podporządkowania spraw religijnych kontroli partyjno-państwowej w Chinach pod rządami Xi Jinpinga. Zgodnie z reformą administracyjną w 2018 r. dotychczas podległe rządowi Krajowe Biuro ds. Religijnych, zostało wcielone do Wydziału Zjednoczonego Frontu Pracy KC KPCh, a tym samym poddane bezpośredniej kontroli partyjnej. Upartyjnienie polityki religijnej postępuje równoległe z sinizacją religii: działania te mają prowadzić do nasycania religii kulturą chińską i adaptowania ich teleologii do „socjalizmu z chińską specyfiką” oraz przeciwdziałać „zachodniej infiltracji” i „ekstremizmowi religijnemu”³⁷. Dlatego należy przypuszczać, że nominalne oddanie części kontroli nad duchownymi katolickim Watykanowi przez władze ChRL ma charakter wyłącznie instrumentalny, służąc realizacji innych celów politycznych państwa chińskiego. Umowa będzie prowadzić do – przynajmniej częściowego – ujawniania się członków Kościoła podziemnego i ich przechodzenia do struktur oficjalnych, a co za tym idzie, do zwiększenia kontroli i nadzoru nad grupą obywateli działającą w strukturach niepodlegających zwierzchnictwu KPCh. Zdaniem Marka Tylkowskiego, w konsekwencji porozumienia stopniowemu zmniejszeniu ulegać więc będzie liczba biskupów podziemnych, a wierni i biskupi chcący trwać w Kościele podziemnym – pomimo umowy między Watykanem i Pekinem – będą nieuchronnie tracić kontakt z kościołem hierarchicznym, co władze ChRL mogą wykorzystywać propagandowo do stygmatyzowania i prześladowania takich zgromadzeń jako sekty³⁸.

³⁶ Elementem dyplomacji publicznej Watykanu była również wystawa *Skarby Watykanu* w Muzeum Pałacowym w Pekinie, zorganizowana w maju 2019 r. Zob. *Vatican treasures on show at Beijing's Palace Museum*, „China Daily”, 28.06.2019, <https://www.chinadaily.com.cn/a/201905/28/WS5cecd8d2a3104842260be428.html> [dostęp 25.07.2021].

³⁷ M. Religa, *Współczesna polityka Chin wobec religii*, „Roczniki Humanistyczne” 2020, t. 68, LXVIII, z. 9, s. 199–201. Zob. również *Xi Jinping: quanmian tigao xin xingshi xia zongjiao gongzuo shuiping* [Xi Jinping: w nowej sytuacji podnosić pracę religijną na wyższy poziom], CPCnews.com, 24.04.2016, <http://cpc.people.com.cn/n1/2016/0424/c64094-28299870.html> [dostęp 20.11.2021].

³⁸ Wywiad z Markiem Tylkowskim, marzec 2021.

Z kolei z perspektywy chińskiej polityki zagranicznej najważniejszą przesłanką umowy z Watykanem jest fakt, że jest to jedyne europejskie państwo utrzymujące stosunki dyplomatyczne z Tajwanem. Nawiązanie relacji ze Stolicą Apostolską byłoby bez wątpienia dużym sukcesem propagandowym ChRL, zarówno w kontekście państw rozwiniętych, jak i zwiększania wpływów na obszarze globalnego Południa (w tym Ameryki Łacińskiej) i przeciągania tamtejszych sojuszników dyplomatycznych Tajwanu na swoją stronę.

Oprócz pogłębienia izolacji dyplomatycznej Tajwanu ważnym celem polityki ChRL jest skłonienie Watykanu do powstrzymania się od publicznej krytyki działań chińskich władz, przede wszystkim w odniesieniu do tzw. kluczowych interesów (chiń. *hexin liyi*), takich jak władza KPCh, suwerenność Tybetu, Xinjiangu i Tajwanu. Istotnie w ostatnich latach Watykan konsekwentnie unika publicznego zaangażowania się w kwestie, które mogłyby zostać odebrane przez Pekin jako „ingerencja w wewnętrzne sprawy Chin”, a co za tym idzie, zaszkodziłyby procesowi normalizacji stosunków z ChRL. Przede wszystkim papież Franciszek właściwie nie przedstawił do tej pory publicznego stanowiska w sprawie brutalnych represji wobec muzułmanów w Xinjiangu. Trudno wszak za takowe uznać wzmiankę w prywatnej książce papieża: „Myślę często o prześladowanych: o Rohindżach, o biednych Ujgurach, o Jazydach [...]”³⁹. Natomiast na stronach tejże książki, opublikowanej w grudniu 2020 r., Franciszek w ogóle nie odnosi się do sytuacji katolików w Chinach, co również można odczytywać jako element ustępstw wobec ChRL. Najwyraźniej z tego samego powodu Watykan, jako jedno z nielicznych państw europejskich, nie znalazł się również wśród sygnatariuszy Deklaracji przeciw arbitralnym zatrzymaniom w relacjach międzypaństwowych, podpisanej w lutym 2022 r.⁴⁰

³⁹ Pope Francis, A. Ivereigh, *Let Us Dream: The Path to a Better Future*, Simon&Schuster, New York 2020, s. 12.

⁴⁰ *Arbitrary Detention in State-to-state Relations*, Government of Canada, 15.02.2021, https://www.international.gc.ca/world-monde/issues_development-enjeux_developpement/human_rights-droits_homme/arbitrary_detention-detention_arbitraire.aspx?lang=eng [dostęp 10.03.2021]. Dokument ten powstał z inspiracji Kanady, której dwaj obywatele, Michael Kovrig i Michael Spavor, od grudnia 2018 do września 2021 r. przebywali w chińskim areszcie w ramach „dyplomacji zakładniczej”. Do ich zatrzymania doszło niedługo po aresztowaniu przez Kanadę dyrektorki finansowej koncernu Huawei Meng Wanzhou, którą oskarżono o łamanie amerykańskich sankcji nałożonych na Iran. Deklarację, będącą wyrazem sprzeciwu wobec stosowania arbitralnych zatrzymań, jako narzędzia polityki zagranicznej, podpisało 66 państw (głównie zachodnich) oraz UE. W Europie od dokumentu zdystansowali się tylko najbliżsi partnerzy polityczni ChRL: Węgry, Białoruś, Mołdawia, Armenia, Azerbejdżan, Rosja, państwa Bałkanów Zachodnich (oprócz Albanii) oraz Watykan.

Dla władz ChRL pewne znaczenia mają również kwestie wizerunkowe, choć z pewnością nie są one tak istotne jak jeszcze w latach 80. XX w., gdy Chiny wychodziły z izolacji międzynarodowej i potrzebowały poprawy wizerunku, zwłaszcza wśród państw zachodnich. Watykan odegrał pewną rolę w tym zakresie również w 2008 r. przed igrzyskami olimpijskimi w Pekinie, gdy ChRL starała się prezentować na arenie międzynarodowej wizerunek kraju otwartego i przeciwdziałać próbom bojkotu igrzysk przez państwa zachodnie ze względu na represje w Tybecie. W rezultacie w maju 2008 r. w obecności papieża Benedykta XVI odbył się koncert Orkiestry Filharmonii Pekińskiej i chóru Opery Szanghajskiej⁴¹. Ówczesny biskup Hongkongu Joseph Zen prognozował, że to właśnie w roku olimpijskim dojdzie do nawiązania stosunków dyplomatycznych między ChRL i Watykanem. Oprócz zwiększenia wiarygodności na arenie międzynarodowej nadzieje te były uzasadniane faktem, że papież Benedykt XVI z racji swojej biografii był dla władz chińskich bardziej akceptowalnym partnerem niż Jan Paweł II, kojarzony jednoznacznie z upadkiem systemu komunistycznego w Europie Środkowo-Wschodniej⁴².

Niemal dekada, która dzieli koncert chińskich artystów w Watykanie od odmowy wpuszczenia watykańskiego chóru do ChRL, wyznacza również przełom w chińskiej polityce zagranicznej, która po dekadach „ukrywania potencjału i czekania na odpowiedni moment” (*taoguang yanghui*), pod rządami Xi Jinpinga staje się coraz bardziej mocarstwowa. Obecnie wizerunek Chin w państwach rozwiniętych jest najgorszy w historii, na co duży wpływ ma pandemia COVID-19 i agresywny styl „wilczej dyplomacji”. Jednak chińscy dyplomaci przyznają, że zachodnia opinia publiczna nie jest już dla nich istotna – uznając ją za domenę oddziaływania USA⁴³.

⁴¹ P. Wang, *The Sistine Chapel...*

⁴² J. Szczudlik-Tatar, *Relacje chińsko-watykańskie...*, s. 148.

⁴³ Utrzymywanie agresywnej retoryki w ramach „wilczej dyplomacji” wskazuje, że ChRL odbiera środowisko międzynarodowe jako wrogie i mobilizuje w tym celu zasoby wewnętrzne. Wykładnię postępowania chińskiej dyplomacji wyjaśnił w wywiadzie dla portalu *Guancha* ambasador ChRL we Francji Lu Shaye, dowodząc, że Chiny stały się zbyt potężne, aby się przejmować opinią innych państw: „Zachód oskarża nas o nieprzestrzeganie etykiety dyplomatycznej, jednak my oceniamy wartość własnych działań nie przez pryzmat opinii cudzoziemców na nasz temat, ale tego, jak odbierają je nasi obywatele i czy są one korzystne dla naszego państwa i ludu [...]”. Zob. Zheng Ruolin *duihua zhu Fa dashi Lu Shaye: Women xianzai wajiao fenge bian le, nimen yao shiying women xin de fenge* [Zheng Ruoling rozmawia z ambasadorem we Francji Lu Shaye: „styl naszej dyplomacji zmienił się, [a] wy musicie się dostosować do naszego nowego stylu], *Guancha*, 16.06.2021, https://www.guancha.cn/lushaye/2021_06_16_594555_s.shtml [dostęp 17.06.2021].

TAJWAN I STANY ZJEDNOCZONE WOBEC ZBLIŻENIA CHIŃSKO-WATYKAŃSKIEGO

Porozumienie z 2018 r. otwiera drogę do przywrócenia stosunków dyplomatycznych między Stolicą Apostolską i Chińską Republiką Ludową, które oprócz dylematów natury wizerunkowej i kanonicznej przyniosłoby również poważne konsekwencje międzynarodowe – przede wszystkim dla Tajwanu. Republika Chińska (Tajwan) ustanowiła stosunki dyplomatyczne z Watykanem w 1942 r., a od 1943 r. do dzisiaj ma placówkę dyplomatyczną – od 1959 r. w randze ambasady (obecnie jedynej w Europie). Ponieważ formalnie Stolica Apostolska nie uznaje istnienia dwóch rządów chińskich, to nuncjatura na Tajwanie odpowiada zarówno za sprawy katolików na wyspie, jak i na kontynencie, co oprócz nominacji biskupów, jest jedną z dwóch kluczowych kwestii spornych w relacjach z Pekinem. Jeśli problem zwierzchnictwa papieża nad mianowaniem biskupów i ustanawianiem diecezji zostanie ostatecznie uregulowany przez powiązanie tych prerogatyw z decyzjami władz Chin komunistycznych, to droga do przeniesienia uznania dyplomatycznego Stolicy Apostolskiej z Tajwanu na ChRL zostanie otwarta.

Władze w Pekinie uzależniają normalizację stosunków ze Stolicą Apostolską od spełnienia dwóch podstawowych warunków: zerwania relacji dyplomatycznych z Tajwanem i zaprzestania ingerencji w wewnętrzne sprawy Chin⁴⁴.

W 1999 r. watykański sekretarz stanu kardynał Angelo Sodano zasygnalizował taką ewentualność („przeniesienia nuncjatury z Tajpej do Pekinu już tej samej nocy”) – jeśli tylko pozwoli na to rząd ChRL. Szef watykańskiej dyplomacji uzasadniał gotowość do przenosin na gruncie czysto politycznym, tłumacząc, że „przeprowadzka z powrotem do Pekinu, nie oznaczałaby zerwania stosunków z Tajwanem, ale powrót nuncjatury na swoje pierwotne miejsce”⁴⁵. Natomiast dla Tajwanu – zamieszkanego przez 300 tys. katolików, cieszących się pełną swobodą religijną – uznawanego obecnie przez 14 państw, utrzymanie relacji ze Stolicą Apostolską jest nie do przecenienia, zarówno na gruncie religijnym, jak i w perspektywie polityki zagranicznej.

⁴⁴ B. Wodecki, *Stolica Apostolska a Chiny współczesne...*, s. 8. Czynnikiem ograniczającym prawdopodobieństwo normalizacji jest również fakt, że współpraca z ChRL stała się częścią walk frakcyjnych w Kościele katolickim, w którym przeciwnicy papieża Franciszka krytykują dążenia do porozumienia z reżimem komunistycznym.

⁴⁵ S. Magister, *China and the Vatican: The Points of Disagreement*, Chiesa, 10.09.2003, <http://chiesa.espresso.repubblica.it/articolo/6974%26eng%3Dy.html> [dostęp 20.03.2021].

Watykan jako jedyne państwo europejskie uznające dyplomatycznie Tajwan jest kulturowo i politycznie ściśle zintegrowany ze wspólnotą europejską (choć nie jest członkiem UE, to należy do strefy euro, posiada otwarte granice z państwami Strefy Schengen, a za jego bezpieczeństwo odpowiadają Włochy), stanowiąc istotny element dostępu i oddziaływania Tajwanu w Europie⁴⁶. Jednak z punktu widzenia uznania dyplomatycznego znaczenie Watykanu dla Tajwanu jest niepomernie większe poza Europą, gdzie Stolica Apostolska, jako zwierzchnik Kościoła katolickiego ma duże wpływy, a liczba katolików rośnie. I to właśnie zmiany demograficzne mogą być ważnym czynnikiem watykańskiego *rapprochement*, a ewentualne nawiązanie stosunków dyplomatycznych, mogłoby ułatwić podjęcie decyzji o zerwaniu tychże z Tajwanem przez kolejne państwa, zwłaszcza te, których ludność jest w przeważającej lub dużej części katolicka⁴⁷.

Choć pod względem politycznym najwięcej na zbliżeniu watykańsko-chińskim traci Tajwan, to w reakcji na przedłużenie umowy władze w Tajpej oświadczyły, że ufają w publiczne zapewnienia Stolicy Apostolskiej, że porozumienie w sprawie nominacji biskupów jest sprawą administracyjną i nie obejmuje swym zakresem kwestii dyplomatycznych i politycznych⁴⁸. Odwołanie do zaufania w sprawie publicznych deklaracji sugeruje, że Tajwan jest wyraźnie zaniepokojony przedłużeniem umowy i ociepleniem na linii Watykan–Pekin. Co więcej, choć tajwańskie MSZ wyraziło nadzieję, że umowa przełoży się na poprawę sytuacji katolików w ChRL, to zwróciło jednocześnie uwagę, że w ostatnich latach ich sytuacja zdecydowanie się pogorszyła, ponieważ katolicy opierający się kontroli KPCh są poddawani represjom, biskupi są zmuszani do wstępowania do Stowarzyszeń Patriotycznych, a religia jest poddawana sinizacji (*zhongguo hua*), przechodzącej w nacjonalizację (*guojiahua*), a nawet upartyjnienie (*zhonggong hua*). W dalszej części noty tajwańskie MSZ sugeruje wręcz, w jaki sposób powinien postępować Watykan, powołując się na kodeks prawa kanonicznego, zgodnie z którym:

⁴⁶ R. Oliver, *The Vatican, Chinese Catholicism and the Diplomatic Isolation of Taiwan*, „China Brief” 2021, t. 21, nr 4, <https://jamestown.org/program/the-vatican-chinese-catholicism-and-the-diplomatic-isolation-of-taiwan/> [dostęp 28.03.2021].

⁴⁷ *Ibidem*. Spośród 14 państw uznających Tajwan aż 8 notuje duży odsetek katolików. Decyzja Watykanu może być szczególnie istotna dla trzech „katolickich” państw z Ameryki Środkowej: Hondurasu, Gwatemali i Belize.

⁴⁸ *Waijiaobu zhendui Fandigang yu Zhongguo xuanbu yanchang liangnian „FanZhong zhujiao renming linsi xieyi” de lichang shuoming* [Stanowisko ministerstwa spraw zagranicznych w sprawie przedłużenia o dwa lata tymczasowej umowy Watykanu i Chin o mianowaniu biskupów], Embassy of the Republic of China to the Holy SEE, 22.10.2020, <https://www.roc-taiwan.org/va/post/5187.html> [dostęp 25.10.2020].

biskupi Kościoła katolickiego na całym świecie muszą być mianowani przez papieża, a Stolica Apostolska nie przyznaje [innym] władzom państwowym żadnego prawa lub pozwolenia na wybieranie, mianowanie, rekomendowanie lub zatwierdzanie biskupów. W rzeczywistości ochrona prawa papieża do mianowania biskupów oznacza ochronę wolności religijnej, ponieważ niezależność i powszechność Kościoła, nie pozwala tolerować żadnych nacisków [ze strony] rządów, partii politycznych lub wywierania przymusu grupowego⁴⁹.

Reakcja władz Tajwanu, choć pozornie przedstawiająca zaufanie co do trwałości stosunków dyplomatycznych z Watykanem, w rzeczywistości wskazuje więc na poważne zaniepokojenie umową Stolicy Apostolskiej z ChRL, która z jednej strony narusza wolność religijną i przepisy Kościoła katolickiego, a z drugiej potwierdza gotowość do „przeniesienia nuncjatury z Tajpej do Pekinu już tej samej nocy”⁵⁰.

Również Stany Zjednoczone próbowały wpłynąć na stanowisko Watykanu wobec ChRL, jednak bezskutecznie. W październiku 2020 r., w przededniu przedłużenia umowy watykańsko-chińskiej, sekretarz stanu USA Mike Pompeo odwiedził Stolicę Apostolską, aby rozmawiać o sytuacji w ChRL z Pietrem Parolinem i Paulem Gallagherem. Jednak na konferencji prasowej zorganizowanej po spotkaniu z amerykańskim dyplomatą arcybiskup Gallagher nie odniósł się do tego zagadnienia ani słowem⁵¹, prawdopodobnie, aby nie drażnić Chin.

Szerszej perspektywy na argumenty Mike’a Pompeo dostarcza tekst jego autorstwa, opublikowany kilka tygodni przed wizytą w Watykanie przez poczytny, konserwatywny magazyn religijny „First Things”, w którym zakwestionował on oficjalne uzasadnienie Watykanu, jakoby zbliżenie z ChRL miało się przełożyć na poprawę sytuacji katolików w tym kraju. Wyliczywszy represje wobec wyznawców różnych religii, w tym katolików, którym umowa z Watykanem z 2018 r. nie zapewniła większej ochrony, Pompeo wskazał na przykłady nasilającego się procesu sinizacji religii w Chinach, który w przypadku muzułma-

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Podobne wątpliwości co do objęcia Hongkongu porozumieniem watykańsko-chińskim budzi aresztowanie dwóch hongkońskich zakonnice w Chinach kontynentalnych w maju 2020 r. G. Torode, *Special Report-Nuns Arrested as Beijing Turns up Heat on Church in Hong Kong*, Reuters, 30.12.2020, <https://www.reuters.com/article/us-hongkong-security-church-specialreport/special-report-nuns-arrested-as-beijing-turns-up-heat-on-church-in-hong-kong-idUSKBN294180> [dostęp 15.06.2021].

⁵¹ N. Winfield, *Pompeo, Vatican Clash over China after Tensions Spill out*, APN, 1.10.2020, <https://apnews.com/article/beijing-elections-campaigns-rome-china-8e662c8fc000dbc54b1534144b982900> [dostęp 5.10.2020]. Mike Pompeo oprócz spotkań z watykańskimi hierarchami odwiedził również Wspólnotę św. Idziego, świecka organizację katolicka, która odnosi się pozytywnie do ocieplenia stosunków z Chinami.

nów w Xinjiangu przekłada się na tortury, przymusowe sterylizacje i zamykanie w tzw. obozach reedukacji⁵².

Ponadto Pompeo skrytykował krótkowzroczność watykańskiej polityki ustępstw wobec ChRL, przywołując na dowód pogarszającą się sytuację mieszkańców (w tym prominentnych przedstawicieli katolików) Hongkongu – terytorium, którego autonomię władze w Pekinie złamały wbrew gwarancjom przyrzeczonej w umowie z Wielką Brytanią w 1997 r.⁵³ Szef dyplomacji w administracji Donalda Trumpa podkreślił jednocześnie siłę „moralnego świadectwa” Kościoła katolickiego, które pod koniec XX w. ośmielało walczących z komunizmem w Europie Środkowo-Wschodniej i autokracjami w Ameryce Łacińskiej i Azji Wschodniej, sugerując następnie, że przedłużenie umowy zagrozi „autorytetowi moralnemu” Kościoła katolickiego⁵⁴.

Istotnie działalność Kościoła katolickiego w okresie erozji komunizmu, przede wszystkim za pontyfikatu Jana Pawła II, jest przez wielu badaczy uważana za ważny element wpływający na proces demokratyzacji państw Europy Środkowo-Wschodniej. Podobnego argumentu używa również papież Franciszek, broniąc zasadności umowy w sprawie nominacji biskupów z ChRL. Według papieża bieżące działania Kościoła katolickiego wobec ChRL można porównać z tymi prowadzonymi wobec Europy Środkowo-Wschodniej w okresie zimnej wojny, ponieważ polityka małych kroków przyniosła wówczas poszerzenie zakresu swobód religijnych w państwach komunistycznych⁵⁵.

Jednak z punktu widzenia takich państw komunistycznych jak ChRL czy Wietnam czynnik ten ma drugorzędne znaczenie – katolicy stanowią zdecydowanie mniejszościowe grupy w obu państwach, a istniejące struktury kościelne są nieporównywalnie w większym stopniu poddane kontroli władz komunistycznych, niż miało to miejsce np. w komunistycznej Polsce. I to właśnie chęć zdobycia, choćby niewielkiej kontroli nad wiernymi i klerem wpływa na dążenia Watykanu

⁵² M.R. Pompeo, *China's Catholics and the Church's Moral Witness*, „First Things”, 18.09.2020, <https://www.firstthings.com/web-exclusives/2020/09/chinas-catholics-and-the-churchs-moral-witness> [dostęp 19.10.2020].

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ M. Pompeo na Twitterze, 19.10.2020, <https://twitter.com/secpompeo/status/1307366983890018311?lang=en> [dostęp 20.10.2020]. Bez względu na to, w jakim stopniu szef amerykańskiej dyplomacji kierował się w tym zakresie własnym interesem politycznym, a nie troską o prawa człowieka i wolność religijną, to należy odnotować, że w lipcu tego samego roku USA nałożyły sankcje na urzędników chińskich odpowiedzialnych za represje muzułmanów w Xinjiangu.

⁵⁵ P. Pulella, *Pope Defends Deal with China, Says Dialogue Necessary*, Reuters, 1.09.2021, <https://www.reuters.com/world/china/pope-defends-deal-with-china-says-dialogue-necessary-2021-09-01/> [dostęp 5.09.2021].

do zwiększania swej instytucjonalnej obecności w Chinach i Wietnamie. Należy natomiast pamiętać, że w przeciwieństwie do Europy Środkowo-Wschodniej, by znów przywołać przykład Polski, gdzie Kościół katolicki był istotnym elementem tożsamości narodowej i opozycji demokratycznej, w Chinach był historycznie kojarzony raczej z projektem imperialnym, co ułatwiało komunistom tworzenie własnych „patriotycznych” form organizacyjnych Kościoła⁵⁶.

WNIOSKI

Porozumienie watykańsko-chińskie w sprawie nominacji biskupów stanowi największy przełom w relacjach obu państw od zerwania stosunków dyplomatycznych przez ChRL w 1951 r. Umowa ta stanowi istotny element procesu normalizacji w stosunkach dwustronnych, który rozpoczął się jeszcze za pontyfikatu Jana Pawła II. Analizując czynniki wpływające na normalizację tychże relacji, z jednej strony można wskazać na dyplomatyczne zabiegi Watykanu, uzasadniane na gruncie celów duszpasterskich i ewangelizacyjnych, z drugiej zaś na działania ChRL, starającej się przede wszystkim pogłębiać izolację polityczną Tajwanu na arenie międzynarodowej.

Wśród instrumentów służących ociepleniu stosunków z Chinami Watykan stosuje elementy dyplomacji publicznej, które jednak nie zawsze, jak w przypadku tournée Chóru Kaplicy Sykstyńskiej, są akceptowane przez stronę chińską. Jednak kluczowym działaniem w tym zakresie jest przede wszystkim odżegnywanie się Stolicy Apostolskiej od jakiegokolwiek krytyki działań ChRL w polityce wewnętrznej, jak i międzynarodowej, przede wszystkim w kwestii Tajwanu i Hongkongu oraz represji wobec Ujgurów i innych mniejszości muzułmańskich w Xinjiangu.

Analizując kontekst umowy, należy wziąć pod uwagę, że jej nawiązanie przypada na okres istotnych zmian w chińskiej polityce religijnej, która po okresie relatywnej liberalizacji związanej z polityką „reform i otwarcia” została zdecydowanie zaostrzona w ramach sinizacji religii przez Xi Jinpinga, a sprawy religijne całkowicie podporządkowano kontroli partyjno-państwowej. W tej sytuacji krótkoterminowe cele Stolicy Apostolskiej wydają się bardzo trudne do zrealizowania, gdyż stoją w sprzeczności z systemowymi i ideologicznymi uwarunkowaniami ChRL.

⁵⁶ L.T. Chu, *Vatican Diplomacy...*, s. 62.

Jednocześnie koncyliacyjna polityka Watykanu jest obserwowana z obawą przez katolików w Hongkongu i na Tajwanie, a władze tajwańskie i amerykańskie z niepokojem przyglądają się postępującemu ociepleniu na linii Watykan–Pekin. W tym zakresie nawiązanie stosunków dyplomatycznych ze Stolicą Apostolską byłoby sukcesem wizerunkowym ChRL, choć niekoniecznie posunięciem przydającym „moralnego świadectwa” samemu Watykanowi, który w swych kalkulacjach jest najwyraźniej gotowy ponieść taki koszt otwarcia nowego frontu ewangelizacyjnego i przeciwdziałania schizmie Kościoła katolickiego w Chinach. Porozumienie z 2018 r. oznacza w praktyce legitymizowanie przez Watykan obu chińskich Kościołów katolickich jako jednej instytucji, a pośrednio uznanie dla kierunków polityki religijnej w Chińskiej Republice Ludowej.

Mimo umowy z 2018 r. w ostatnich latach sytuacja katolików w Chinach nie poprawiła się. Przeciwnie – stopień prześladowań oraz inwigilacji duchownych i wiernych się zwiększył, zwłaszcza tych skupionych w Kościele podziemnym. Nadal zdarzają się wyburzenia obiektów sakralnych lub ich zamykanie pod byle pretekstem; krzyże są usuwane z budynków kościelnych, a księża i zakonnice, którzy nie chcą się podporządkować władzom, są zatrzymywani. Natomiast w Kościele oficjalnym panuje relatywnie więcej swobody, która jednak idzie w parze z cenzurą katolickiego nauczania i polityczną indoktrynacją wiernych. Skala presji wywieranej na katolików jest przy tym w Chinach zróżnicowana regionalnie i często zależy od stopnia elastyczności władz lokalnych wobec aktywności wiernych i duchowieństwa. Pomimo to Franciszek nadal podtrzymuje przesłanki polityki wobec Chin w duchu *Realpolitik*, wskazując, że są to działania w ramach możliwości, korzyści przeważają nad stratami, a polityka Kościoła katolickiego ma charakter długofalowy⁵⁷.

Umowa jest przede wszystkim korzystna dla Pekinu, sankcjonując praktykę konsekracji biskupów obecną już za pontyfikatu Benedykta XVI, a być może również za Jana Pawła II. Należy jednak pamiętać, że jej treść jest tajna i nie można wykluczyć, że znajdują się w niej inne zapisy korzystne dla Stolicy Apostolskiej. Jednak biorąc pod uwagę obecny stan wiedzy, w tym pochodzący ze źródeł nieoficjalnych, władze ChRL wydają się głównymi beneficjentami umowy, która w przypadku podjęcia przez Watykan decyzji o „ingerencji

⁵⁷ P. Pullella, *Exclusive: Pope Hopes China Deal on Bishops Will Be Renewed Soon*, Reuters, 5.07.2022, <https://www.reuters.com/world/exclusive-pope-hopes-china-deal-bishops-will-be-renewed-soon-2022-07-05/> [dostęp 5.07.2022].

w wewnętrzne sprawy Chin” może zostać po prostu zerwana. Pomimo zawarcia umowy sytuacja katolików w Chinach nie poprawiła się – władze nałożyły m.in. obowiązek oficjalnej rejestracji wszystkich katolików, co przekłada się na zwiększenie stopnia inwigilacji wiernych. Ponadto Watykan nadal nie jest wymieniany jako strona procesu wybierania biskupów w ustawodawstwie chińskim, co wskazuje, że realna wartość umowy jest niewielka. Innymi słowy, Stolica Apostolska utrzymując *status quo*, a nie podpisując porozumienia, miałaby lepszą kartę przetargową w relacjach z ChRL.

Z punktu widzenia Watykanu umowa w sprawie nominacji biskupich jest więc oparta na przesłankach *Realpolitik* – kwestią zachowania bądź poszerzenia zakresu instytucjonalnej obecności w ChRL oraz kontroli nad tamtejszym klerem katolickim i wiernymi. Jednak biorąc pod uwagę proces sinizacji religii oraz systemowy i ideologiczny charakter dzisiejszych Chin, trudno uznać za możliwy do spełnienia scenariusz, w którym władze komunistyczne przyznają Kościołowi katolickiemu koncesję na stworzenie wyłomu w polityce kontroli własnych obywateli, nawet wobec stosunkowo marginalnej grupy chińskich katolików.

BIBLIOGRAFIA

- Arbitrary Detention in State-to-state Relations*, Government of Canada, 15.02.2021, https://www.international.gc.ca/world-monde/issues_development-enjeux_developpement/human_rights-droits_homme/arbitrary_detention-detention_arbitraire.aspx?lang=eng [dostęp 10.03.2021].
- Brockhaus H., *Agreement Reached on Permanent Holy See Representative to Vietnam*, Catholic News Agency, 23.07.2019, <https://www.catholic-newsagency.com/news/42089/agreement-reached-on-permanent-holy-see-representative-to-vietnam> [dostęp 20.07.2021].
- Cahill L., *The Realism of Holy See Foreign Policy*, E-International Relations, 27.02.2017, <http://www.e-ir.info/2017/02/27/the-realism-of-holy-see-foreign-policy/> [dostęp 25.05.2022].
- Cardinal Joseph Zen: Why a Vatican-China Deal Will Harm Catholics*, Al Jazeera, 12.05.2018, <https://www.aljazeera.com/program/talk-to-al-jazeera/2018/5/12/cardinal-joseph-zen-why-a-vatican-china-deal-will-harm-catholics> [dostęp 20.05.2018].
- ‘China Is the Best Implementer of Catholic Social Doctrine,’ Says Vatican Bishop*, Catholic Herald, 6.02.2018, <https://catholicherald.co.uk/china-is-the-best-implementer-of-catholic-social-doctrine-says-vatican-bishop/> [dostęp 20.05.2022].

- Cheng S., *New Leader of Hong Kong's 400,000 Catholics Says Church Will 'Passively Cooperate' in City Politics*, Hong Kong Free Press, 18.05.2021, <https://hongkongfp.com/2021/05/18/new-leader-of-hong-kongs-400000-catholics-says-church-will-passively-cooperate-in-city-politics/> [dostęp 19.05.2021].
- Chu T.L., *Vatican Diplomacy in China and Vietnam*, w: *Religion and Public Diplomacy*, red. P. Seib, Palgrave Macmillan, New York 2013.
- Communiqué Concerning the Signing of a Provisional Agreement between the Holy See and the People's Republic of China on the Appointment of Bishops*, Holy See Press Office, 22.09.2018, <https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2018/09/22/180922d.html> [dostęp 25.03.2021].
- Gagliarducci A., *Vietnam Likely the Model for Deal between China and Vatican*, Crux, 4.11.2016, <https://cruxnow.com/global-church/2016/11/vietnam-likely-model-deal-china-vatican/> [dostęp 20.07.2021].
- Kowalski B., *Central and Eastern Europe, China's Core Interests, and the Limits of Relational Politics: Lessons from the Czech Republic in the 2010s*, „East European Politics and Societies” 2022, t. 36, nr 1, s. 51–74.
- Leung B., *Sino-Vatican Relations at the Century's Turn*, „Journal of Contemporary China” 2015, t. 14, nr 43, s. 353–370.
- List Ojca Świętego Benedykta XVI do biskupów, do kapłanów, do osób konsekrowanych oraz do wiernych świeckich kościoła katolickiego w Chińskiej Republice Ludowej*, Holy See Press Office, 27.05.2007, http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/letters/2007/documents/hf_ben-xvi_let_20070527_china.html [dostęp 15.03.2021].
- Łaski P., K. Słotwińska, *Stolica Apostolska a Państwo-Miasta Watykan. Kilka uwag o wspólnej podmiotowości prawnomiędzynarodowej*, „Kościół i Prawo” 2021, t. 10 (23), nr 1, s. 57–68.
- Magister S., *China and the Vatican: The Points of Disagreement*, Chiesa, 10.09.2003, <http://chiesa.espresso.repubblica.it/articolo/6974%26eng%3Dy.html> [dostęp 20.02.2021].
- Marres C., *Cardinal Parolin Hopes Zen Arrest Will Not Complicate Vatican-China Dialogue*, Catholic News Agency, 13.05.2022, <https://www.catholicnewsagency.com/news/251230/cardinal-parolin-hopes-cardinal-zen-arrest-will-not-complicate-vatican-china-dialogue> [dostęp 15.05.2022].
- Oliver R., *The Vatican, Chinese Catholicism and the Diplomatic Isolation of Taiwan*, „China Brief” 2021, t. 21, nr 4, <https://jamestown.org/program/the-vatican-chinese-catholicism-and-the-diplomatic-isolation-of-taiwan/> [dostęp 28.03.2021].

- Pastoral Guidelines of the Holy See Concerning the Civil Registration of Clergy in China*, Holy See Press Office, 28.06.2019, <https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2019/06/28/190628c.html> [dostęp 20.04.2020].
- Pomfret J., A.M. Roantree, *Leading Asian Cardinal Calls for Vatican Foreign Minister to Resign over China Dealings*, Reuters, 20.09.2018, <https://www.reuters.com/article/us-china-vatican-zen-idUSKC-N1M025C> [dostęp 20.03.2020].
- Pompeo R.M., <https://twitter.com/secpompeo/status/1307366983890018311?lang=en> [dostęp 20.10.2020].
- Pompeo R.M., *China's Catholics and the Church's Moral Witness*, „First Things”, 18.09.2020, <https://www.firstthings.com/web-exclusives/2020/09/chinas-catholics-and-the-churchs-moral-witness> [dostęp 19.10.2020].
- Poniewierski J., *Jeden krok, „Znak”*, marzec 2019, <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/jeden-krok-deklaracja-z-abu-zabi/> [dostęp 20.04.2020].
- Pope Francis, A. Ivreigh, *Let Us Dream: The Path to a Better Future*, Simon&Schuster, New York 2020.
- Pullella P., *Exclusive: Pope Hopes China Deal on Bishops Will Be Renewed Soon*, Reuters, 5.07.2022, <https://www.reuters.com/world/exclusive-pope-hopes-china-deal-bishops-will-be-renewed-soon-2022-07-05/> [dostęp 5.07.2022].
- Pullella P., *Pope Defends Deal with China, Says Dialogue Necessary*, Reuters, 1.09.2021, <https://www.reuters.com/world/china/pope-defends-deal-with-china-says-dialogue-necessary-2021-09-01/> [dostęp 5.10.2021].
- Pullella P., *Vatican, China, Hold Extremely Rare High-level Diplomatic Meeting*, Reuters, 14.03.2020, <https://www.reuters.com/article/us-vatican-china/vatican-china-hold-extremely-rare-high-level-diplomatic-meeting-idUSKBN2082JJ> [dostęp 15.02.2020].
- Religa M., *Współczesna polityka Chin wobec religii*, „Roczniki Humanistyczne” 2020, t. 68, LXVIII, z. 9.
- Rowiński J., *Chiny a Stolica Apostolska. Stosunki wzajemne i ich międzynarodowe implikacje*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1991.
- Sanger E.D., E. Wong, J. Horowitz, *The Vatican Is Said To Be Hacked From China Before Talks With Beijing*, „New York Times”, 28.07.2020, <https://www.nytimes.com/2020/07/28/us/politics/china-vatican-hack.html> [dostęp 20.07.2021].
- Szczudlik-Tatar J., *Relacje chińsko-watykańskie w okresie pontyfikatu Benedykta XVI (2005–2009) – perspektywy nawiązania stosunków dyplomatycznych*, w: *Chiny w stosunkach międzynarodowych*, red. M. Pietrasiak, D. Mierzejewski, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2012.

- Tornielli A., *The Holy See and China: Reasons for Agreement on Appointment of Bishops*, Vatican News, 29.09.2020, <https://www.vatican-news.va/en/vatican-city/news/2020-09/holy-see-china-provisional-agreement-appointment-bishops.html> [dostęp 15.03.2021].
- Torode G., *Special Report-Nuns Arrested as Beijing Turns up Heat on Church in Hong Kong*, Reuters, 30.12.2020, <https://www.reuters.com/article/us-hongkong-security-church-specialreport/special-report-nuns-arrested-as-beijing-turns-up-heat-on-church-in-hong-kong-idUSKBN294180> [dostęp 15.04.2021].
- Troy J., *The Catholic Church and International Relations*, Oxford Handbooks Online, April 2016, <https://ssrn.com/abstract=2627477> [dostęp 20.06.2022].
- Troy J., *The Catholic Church: An Underestimated and Necessary Actor in International Affairs*, „Georgetown Journal of International Affairs” 2008, t. 9, nr 1, s. 65–73.
- Troy J., *‘The Pope’s Own Hand Outstretched’: Holy See Diplomacy as a Hybrid Mode of Diplomatic Agency*, „The British Journal of Politics and International Relations” 2018, t. 20, nr 3, DOI: 10.1177/1369148118772247.
- Tylkowski M., *Ku normalizacji? Relacje Kościoła rzymskokatolickiego z władzami Chińskiej Republiki Ludowej po 1949 roku*, „Azja-Pacyfik” 2020, nr 23.
- Valente G., *Pope Pardons „Illicit” Bishops, Erects Chinese Diocese*, „La Stampa”, 24.09.2019, <https://www.lastampa.it/vatican-insider/en/2018/09/24/news/pope-pardons-illicit-bishops-erects-chinese-diocese-1.34047262> [dostęp 25.07.2021].
- Vatican Treasures on Show at Beijing’s Palace Museum*, „China Daily”, 28.06.2019, <https://www.chinadaily.com.cn/a/201905/28/WS5ced8d2a3104842260be428.html> [dostęp 25.07.2021].
- Waijiaobu zhendui Fandigang yu Zhongguo xuanbu yanchang liangnian „FanZhong zhujiao renming linshi xieyi” de lichang shuoming [Stanowisko ministerstwa spraw zagranicznych w sprawie przedłużenia o dwa lata tymczasowej umowy Watykanu i Chin o mianowaniu biskupów], Embassy of the Republic of China to the Holy SEE, 22.10.2020, <https://www.roc-taiwan.org/va/post/5187.html> [dostęp 25.10.2020].
- Wang P., *The Sistine Chapel Choir Will Not Sing in Beijing*, AsiaNews.it, 25.08.2014, <http://www.asianews.it/news-en/The-Sistine-Chapel-choir-will-not-sing-in-Beijing-31971.html> [dostęp 28.04.2021].
- Weigel P., *Pope Francis Is Playacting Realpolitik*, Foreign Policy, 15.02.2018, <https://foreignpolicy.com/2018/02/15/pope-francis-is-playacting-realpolitik/> [dostęp 20.06.2022].
- Weigel G., *Świadek nadziei. Biografia Jana Pawła II*, tłum. M. Tarnowska et al., Grupa Wydawnicza Bertelsmann Media, Warszawa 2001.

- Winfield N., *Pompeo, Vatican Clash over China after Tensions Spill out*, APN, 1.10.2020, <https://apnews.com/article/beijing-elections-campaigns-rome-china-8e662c8fc000dbc54b1534144b982900> [dostęp 5.10.2020].
- Wodecki B., *Stolica Apostolska a Chiny współczesne. Dokumenty i wypowiedzi Papieży dotyczące Chin czasów nowszych*, Seminarium Duchowne Księży Werbistów, Pieniężno 2002.
- Xi Jinping: quanmian tigao xin xingshi xia zongjiao gongzuo shuiping* [Xi Jinping: w nowej sytuacji podnosić pracę religijną na wyższy poziom], CPCnews.com, 24.04.2016, <http://cpc.people.com.cn/n1/2016/0424/c64094-28299870.html> [dostęp 20.10.2021].
- Zheng Ruolin duihua zhu Fa dashi Lu Shaye: Women xianzai waijiao fenge bian le, nimen yao shiying women xin de fenge* [Zheng Ruoling rozmawia z ambasadorem we Francji Lu Shaye: „styl naszej dyplomacji zmienił się, [a] wy musicie się dostosować do naszego nowego stylu”], Guanacha, 16.06.2021, https://www.guanacha.cn/lushay-e/2021_06_16_594555_s.shtml [dostęp 17.04.2021].
- Zhong Fan queding jiang guanyu zhujiao renming de linshixing xieyi yanqi liangnian* [Chiny i Watykan zdecydowały o przedłużeniu tymczasowej umowy o kolejne dwa lata], Xinhua, 22.09.2020, http://www.xinhuanet.com/2020-10/22/c_1126644897.htm [dostęp 20.03.2021].
- Zhongguo tong Fandigang jiu youguan wenti qianshu linshixing xieyi* [Chiny i Watykan podpisały tymczasowe porozumienie w kwestiach będących przedmiotem wspólnego zainteresowania], Foreign Ministry of the PRC, 22.09.2018, https://www.fmprc.gov.cn/web/wjbxw_673019/t1597891.shtml [dostęp 25.03.2021].
- Zongjiao jiaozhi ren yuan guanli banfa. Guojia zongjiao shiwu ju di 15 hao* [Przepisy o zarządzaniu religijnym personelem nauczającym. Wprowadzone rozporządzeniem nr 15 Krajowego Biura ds. Religijnych], Government of the PRC, 18.01.2021, http://www.gov.cn/zhengce/zhengceku/2021-02/09/content_5586371.htm [dostęp 12.08.2021].